

MEDIAMAKONDA STEREOTIPLAR VA ULARNING IJTIMOIIY ONG SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Quchqorov Javlon Suyundik o'g'li

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrası mudiri

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, dotsent

Tel: +99 894 536 50 04

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21736253>

Annotatsiya: Mazkur maqolada mediamakonda shakllanayotgan stereotiplar va ularning ijtimoiy ongga ta'siri ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot jamiyatida ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali tarqaladigan stereotiplar insonlarning dunyoqarashi, qadriyatları va ijtimoiy munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Kalit so'zlar: mediamakon, stereotiplar, ijtimoiy ong, ommaviy axborot vositalari, manipulyatsiya, axborot oqimi, raqamli platformalar, ijtimoiy tasavvurlar, tanqidiy fikrlash, ma'naviy xavfsizlik.

Annotation: This article provides a scientific-theoretical analysis of the impact of digital technologies on individual consciousness based on the concept of technological determinism. The rapid development of information and communication technologies (ICT) and its influence on human thinking, perception patterns, and social behavior are widely examined.

Keywords: technological determinism, digital technologies, individual consciousness, transformation of thinking, digital culture, information and communication technologies, human-technology relations, social consciousness, digital society.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ влияния цифровых технологий на сознание личности на основе концепции технологического детерминизма. Широко рассматриваются

изменения в мышлении человека, способах восприятия и социальном поведении, происходящие в результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

Ключевые слова: *технологический детерминизм, цифровые технологии, сознание личности, трансформация мышления, цифровая культура, информационно-коммуникационные технологии, отношения человека и технологии, социальное сознание, цифровое общество.*

Kirish: So‘nggi o‘n yilliklarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson tafakkuri, idrok etish usullari va shaxslararo munosabatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Texnologik determinizm nazariyasi doirasida bu jarayonlar texnologiyalarni jamiyat rivojining asosiy belgilovchi omili sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shunga ko‘ra, texnologik vositalar nafaqat shaxsning kundalik faoliyatini yengillashtiradi, balki uning ongini, qaror qabul qilish mexanizmlarini va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi. Texnologik determinizm kontseptsiyasi olimlar tomonidan turlicha talqin etiladi. Masalan, Marshall MakLuhan texnologiyani “insonning uzaytmasi” sifatida ko‘rib, kommunikatsiya vositalarining tafakkur va ong shakllanishiga ta’sirini tahlil qilgan. Shu bilan birga, E. Klark va D. Chalmersning “The Extended Mind” nazariyasi shaxs ongining faqat aql bilan cheklanmasligini, balki insonning tashqi vositalar, texnologiyalar va atrof-muhit bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv raqamli muhit sharoitida shaxsning ong va identikligining qanday transformatsiyalanishini tushunishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalardan foydalanish shaxsning idrok etish mexanizmlarini o‘zgartiradi, e’tibor va xotira jarayonlarini qayta shakllantiradi hamda ijtimoiy tajribani virtual makon orqali kengaytiradi. Shu bilan birga, texnologiyalar insonni faqat ijodiy va kognitiv rivojlanish vositasi sifatida emas, balki psixologik va ijtimoiy izolyatsiya xavfi bilan bog‘liq omil sifatida ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu munosabat bilan, mazkur maqolada texnologik determinizm nazariyasi asosida raqamli texnologiyalarning shaxs ongiga

ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi, shuningdek, shaxs identikligi, ijtimoiy tajriba va idrok etish jarayonlarining raqamli muhitda transformatsiyasi ko'rib chiqiladi. Maqola raqamli jamiyatda insonning ong va identikligini shakllantiruvchi texnologik omillarni aniqlash, ularning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini baholashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Determinizm falsafiy kontseptsiyadir, uning asosiy g'oyasi shundaki, barcha hodisalar va jarayonlar sabab-oqibat qonunlari orqali oldindan belgilangan bo'ladi. Bu nazariya inson harakatlari va qarorlarini ham tashqi va ichki shart-sharoitlar bilan izohlaydi, ya'ni inson erkin qaror qabul qilayotgan kabi ko'rinadi, ammo uning harakatlari ma'lum qonuniyatlar va shart-sharoitlar ta'sirida yuz beradi. Determinizm ijtimoiy, tabiiy va psixologik jarayonlarni tizimli va prognoz qilinadigan hodisalar zanjiri sifatida ko'rib chiqadi, shuningdek, hodisalarning tasodifiy emas, balki qonuniyatlarga bo'ysunadigan tabiiylik xususiyatini ta'kidlaydi [1]. Deterministik yondashuv inson va jamiyat faoliyatini tahlil qilishda konseptual asos bo'lib xizmat qiladi, chunki u hodisalar va ularning natijalari orasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi.

Texnologik determinizm esa deterministik qarashni texnologik jarayonlarga tatbiq etadi va texnologiyalarni jamiyat taraqqiyoti va inson ongining shakllanishida asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida talqin qiladi [2]. Ushbu nazariyaga ko'ra, texnologik vositalar inson faoliyatini yengillashtirishi bilan cheklanmay, shaxs tafakkuri, muloqot shakllari va ijtimoiy munosabatlarni tubdan transformatsiya qiladi. Masalan, raqamli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt tizimlari) shaxs identikligi, xotira, qaror qabul qilish va ijtimoiy tajribani shakllantirishda bevosita rol o'ynaydi. Shu bilan birga, texnologik determinizm ijtimoiy jarayonlarda texnologiyalarning kuchi va ta'sirini tan olish, inson va texnologiya munosabatlarini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi, bu esa raqamli jamiyatdagi psixologik va ijtimoiy transformatsiyalarni tushunish uchun muhimdir.

Texnologik determinizm nazariyasi 20-asrning o'rtalarida shakllangan bo'lib, texnologiyalarni jamiyat taraqqiyotining asosiy belgilovchi omili sifatida talqin qiladi. Marshall MakLuhan o'zining "Understanding Media" asarida texnologiyalarni insonning "uzaytmasi" sifatida ta'riflab, ularning shaxs ongiga va kommunikatsiya jarayonlariga ta'sirini ta'kidlagan [1]. MakLuhan fikricha, yangi media vositalari inson idrokini, tafakkur usullarini va shaxslararo aloqalarni tubdan o'zgartiradi.

Shuningdek, E. Klark va D. Chalmers (1998) "The Extended Mind" maqolasida shaxs ongining faqat miya faoliyati bilan cheklanmasligini, balki tashqi vositalar, texnologiyalar va atrof-muhit bilan uzviy bog'liq ekanligini ta'kidlaydi [2]. Ushbu nazariya shuni ko'rsatadiki, shaxsning xotira, fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlari nafaqat ichki kognitiv jarayonlarga, balki tashqi texnologik resurslarga ham tayangan holda amalga oshadi. Masalan, smartfon, kompyuter va onlayn xizmatlar shaxsning kundalik tafakkur va identikligini shakllantirishda faol rol o'ynaydi. Z. Tufekchi raqamli kommunikatsiya vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning shaxs identikligi va ongiga ta'sirini empirik tadqiqotlar bilan asoslaydi [3]. Uning tadqiqotlariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar orqali yaratiladigan virtual obrazlar ko'pincha real identiklik bilan mos kelmaydi, bu esa shaxsda ichki ziddiyat va begonalashuv hissini kuchaytiradi.

Sh. Zuboff esa "Surveillance Capitalism" asarida raqamli platformalarning inson xatti-harakatlari va qarorlarini iqtisodiy manfaatlar doirasida nazorat qilish mexanizmlarini tahlil qiladi [4]. Zuboff fikricha, texnologik determinizm va raqamli monitoring shaxs ongining mustaqilligini cheklab, raqamli muhitda identiklik va shaxsiy erkinlikni shakllantirish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalardan uzoq va faol foydalanish shaxs idrokini qayta shakllantiradi va ijtimoiy tajriba qabul qilish mexanizmlarini o'zgartiradi. Misol uchun, Pew Research Center (2022) tomonidan o'tkazilgan so'rovda respondentlarning 67%i ijtimoiy tarmoqlarda faol

muloqotning real muloqotga nisbatan ong va xotira jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini qayd etgan [5].

Texnologik determinizm shaxs ongining transformatsiyasini ikki qarama-qarshi yo'nalishda amalga oshiradi. Bir tomondan, texnologiya insonning epistemik va kognitiv imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, onlayn ta'lim platformalari, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan interaktiv resurslar va ilmiy ma'lumotlar bazalari shaxsga global miqyosdagi bilimlarni tez va samarali o'zlashtirish imkonini beradi. Shu tarzda, texnologiya ongni kengaytiradi, ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi va shaxsning o'zini rivojlantirish salohiyatini oshiradi. Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, bu holat epistemologik erkinlikni mustahkamlaydi, ya'ni inson o'z fikrini mustaqil shakllantirishga qodir bo'ladi. Boshqa tomondan, texnologik vositalar shaxs ongini tashqi stimullarga qaram qilib qo'yishi mumkin. Doimiy axborot oqimi, ijtimoiy tarmoqlarda vaqtni behuda sarflash va algoritmik personalizatsiya insonning diqqatini qisqartiradi, chuqur mulohaza va tafakkurni cheklaydi. Shu bilan birga, algoritmik tizimlar inson xohish-istaklarini shakllantirishga kirishadi va ularni tashqi boshqaruv ostida qoldiradi. Natijada, shaxsning tanlov erkinligi va kritik tafakkur qobiliyati sustlashadi. Bu holat texnologik determinizmning passivlashtiruvchi ta'siri sifatida baholanadi, ya'ni inson ongi texnologiya tomonidan qisman "programmashtiriladi".

Falsafiy nuqtai nazardan, texnologik determinizm shaxs ongining faolligi va passivligi masalasini muhokama qiladi. Agar inson texnologiyani faqat iste'molchi sifatida qabul qilsa, u ongini tashqi ta'sirlarga bo'ysundira boshlaydi. Shu bilan birga, texnologiyani ongli boshqarish orqali inson o'z tafakkurini va bilim olish jarayonini kengaytirishi mumkin. Masalan, raqamli vositalardan tanlab foydalanish, ma'lumotlarni tanqidiy baholash va onlayn resurslarni ijodiy ishlatish shaxsning ongini mustaqil rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, texnologik determinizmni antropologik va etik jihatdan ham tahlil qilish mumkin. Antropologik nuqtai nazardan, texnologiya shaxsning ijtimoiy identitetini shakllantiradi, madaniy qadriyatlarni qabul qilish va yangi axborot muhitiga moslashishni ta'minlaydi. Etik

nuqtai nazardan esa, insonning texnologiyaga bo'lgan qaramligi va algoritmik boshqaruv ostida qolishi individual mas'uliyat va ongli tanlov masalalarini dolzarb qiladi. Shu tariqa, texnologik determinizm shaxs ongini o'zgartiruvchi kuch bo'lishi bilan birga, insonning ongli faoliyati orqali ijobiy natijalarga yo'naltirilishi mumkin.

Xulosa: Texnologik determinizm shaxs ongining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon ikki tomonlama: bir tomondan, texnologiya insonning bilim olish, ijodiy fikrlash va o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi; boshqa tomondan, insonning diqqatini tashqi stimullarga qaram qilishi, algoritmik boshqaruv orqali tanlov erkinligini cheklashi mumkin. Falsafiy nuqtai nazardan, shaxs ongining o'zgarishi faqat texnologik vositalar mavjudligiga bog'liq emas, balki insonning ongli foydalanish qobiliyati va tanloviga ham bog'liqdir. Shu sababli, texnologik determinizm shaxs ongini passivlashtiruvchi kuch sifatida ham, ongni kengaytiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Natijada, inson texnologiyani ongli va maqsadli tarzda boshqarish orqali uning ta'sirini ijobiy natijalarga yo'naltirib, shaxsiy rivojlanish va mustaqil tafakkur imkoniyatini maksimal darajada oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eshonjonov B.Z. Migrant o'quvchilarda pedagogik tolerantlik kompetensiyasini rivojlantirish metodlari // Maktabgacha va maktab ta'limi. 2025, №5. B.621-623.

2 Livingstone, S. and Smith, P.K., 2014. Annual Research Review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies: the nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 55(6), pp.635– 654
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/jcpp.12197>

3. Tufekci, Z. (2017). Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest. Yale University Press.

4. Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N. and Lattanner, M.R., 2014. Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of

cyberbullying research among youth. Psychological Bulletin, 140(4), pp.1073–1137. <https://doi.org/10.1037/a0035618>